

19. ve 20. Yüzyıllarda Kirmasti ve Mihaliç Kazalarında At Yetiştiriciliğine Dair Veriler

Data on Breeding Horses in the Townships of Kirmasti and Mihaliç of Bursa in the 19th and 20th Centuries

İsmail Yaşayanlar*

Özet

Kirmasti (Mustafakemalpaşa) ve Mihaliç (Karacabey), Marmara Denizi'nin güneyinde Hudâvendigâr Vilâyeti'nin merkez sancağı olan Bursa'ya bağlı iki sınırdaş kazadır. Verimli toprakları sayesinde yoğun tarımsal üretim yapılan bölgede, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de önemli bir faaliyet alanıdır. Bu iki kazanın bir diğer ortak özelliği ise köylerinde at yetiştiriciliğinin yaygın olarak yapılmasıdır. 1844 yılı sayımlarında Kirmasti ve Mihaliç kazalarına dahil köylerde ihtiyaçtan fazla yani gündelik hayatta kullanılmayacak kadar çok at yetiştirildiği gözlemlenmektedir. Bu veriler bölgede ticari amaçlı at üreticiliği yapıldığının somut bir göstergesi olması açısından önem taşımaktadır. Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nun da aynı bölgede kurulmuş olması şüphesiz tesadüf değildir. Bugün Türkiye'de özellikle yarış atı yetiştiriciliği hususunda oldukça önemli kuruluşlardan biri olan Karacabey Harası, bölgedeki at yetiştiriciliği geleneğinin bir ürünü olarak Mustafakemalpaşa ve Karacabey sahasında varlığını sürdürmektedir.

Bu makalede temel olarak 19. yüzyıl sürecinde Kirmasti ve Mihaliç kazalarında gerçekleştirilen at yetiştiriciliği, somut veriler çerçevesinde ele alınacak, ayrıca Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nun kuruluşu ve Cumhuriyet döneminde Karacabey Harası'na dönüşüm süreci at yetiştiriciliği özelinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı, Bursa, Kirmasti, Mihaliç, at yetiştiriciliği, Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu*

Abstract

Kirmasti (Mustafakemalpaşa) and Mihaliç (Karacabey) were two border townships affiliated with Bursa, the central province of the Hudâvendigâr County, located to the south of the Marmara Sea. Due to the fertile land, this region was one in which there was intensive

---

* *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi;*
E-mail: *ismailyasayanlar@gmail.com*

agriculture, and the raising and breeding of cattle as an important activity. Another important common characteristic of these two provinces was that horse breeding was widespread throughout the villages. In the 1844 census it can be seen that there were more horses bred in the Kirmasti and Mihaliç Townships than the villages needed; that is, there were more horses than the residents could use in their daily life. These data are important in that they demonstrate the horses were bred for commercial reasons. Without a doubt it is no coincidence that the Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu was established in the same region. Karacabey Harası, an extremely important institution in the breeding of race horses in Turkey, continues to exist today in the region of Mustafakemalpaşa and Karacabey as an indication of the tradition of breeding horses in the region.

This article focuses on the data concerned with horse breeding during the 19th century in the townships of Kirmasti and Mihaliç, as well as examining the establishment of Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu and the process in which this became the Karacabey Harası in the Republican era.

Keywords: *Ottoman, Bursa, Kirmasti, Mihaliç, horse breeding, Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu*

Giriş

Dünya tarihinde ve kültürlerinde oldukça önemli olan at, sözlükte “binme, yük çekme ve taşıma hizmetlerinde kullanılan, Orta Asya menşe’li, tek tırnaklı, memeli hayvan” olarak tanımlanmaktadır.¹ Sürüler halinde yaşayan vahşi atların ehlileştirilmesi, özellikle binek ve yük hayvanı olarak kullanılmaya başlanması, insanlara hareket serbestliği sağlamış ve birbirlerinden habersiz yaşayan insan topluluklarının ilişki kurmalarını kolaylaştırmıştır.² Dünyada var olan toplulukların birbirleriyle iletişim kurmaları, temelinde çatışma ve savaşların yattığı kültürler arası etkileşimin başlamasına sebep olmuştur. Sanayi devrimine kadar kara yolculuklarında en hızlı seyahat vasıtası olarak kullanılan at, ticari ve bireysel ulaşım haricinde, özellikle orduda süvari birliklerinin ayrılmaz parçası olarak insanoglu tarafından yüzyıllar boyunca kullanılmıştır.

Hala doğada sürüler halinde yaşayan vahşi atlar bulunmakla birlikte, insana hizmet eden evcil atlar, meydana geliş ve kullanılış şekillerine göre sıcakkanlı ve

¹ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 1, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005, s.197; Kültür tarihi çalışmalarında ata ilişkin ilk kalıntıların Orta Asya’da Türk anayurt bölgesinde bulunduğu ve atın ilk olarak Orta Asya’da ehlileştirildiği görüşü bilimsel olarak kabul görmüş bir bilgidir. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986, s.204-214; Ayrıca bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Cilt I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1985; Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993.

² Ali Abbas Çınar, “Eski Türklerde At Kültürü”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, 4/13 (1992), s.73.

soğukkanlı olmak üzere iki gruba ayrılır. Sıcakkanlı atlar Doğu, soğukkanlı atlar ise Batı atlarıdır.³ İnsanoğlu, daha güçlü olmalarını sağlamak ve onlardan daha çok istifade edebilmek için atların doğal üreme süreçlerine müdahale etmiş, böylece pek çok safkan ırkın yanında melez türler de oluşmuştur.

Türk kültüründe oldukça önemli bir yeri olan at, Orta Asya'da çoğunlukla binek hayvanı olarak kullanılmakta, yükler ise çift hörgüçlü develerle taşınmaktaydı. Binicilik ve yetiştiricilik konusunda uzman olan Orta Asya Türkleri'nin gündelik hayatlarına atın etkisi Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't-Türk'ünden de takip edilebilmektedir. Divan-ı Lügati't-Türk'de at türlerini tanımlamaya yönelik pek çok kelime ve ifade bulunmaktadır. Buna göre ata; *el, azğır, yund, köçüt, toruğ, ylık* gibi isimler veriliyordu. Bugünkü Türkçede kısarak olarak tanımlanan dişi at, Orta Asya'da *bi* olarak bilinmekteydi. Taya *kulun*, azı dişini yarmış ata *karn at*, henüz binilmemiş taya *tosun*, iki yaşındaki taya *şp*, doğum yapmamış dişi ata *kısrak*, dört yaşını aşmış ata ise *ög/ök at* adı verilmekteydi.⁴ Türklerin Anadolu'ya göçleri ile birlikte, Anadolu'da gelişen at yetiştiriciliği zamanla Orta Asya'da atın tanımlanmasında kullanılan bazı kelimelerin daha farklı anlamlara dönüştüğü bir alan haline gelmiştir. Bugün üreme yeteneği olan damızlık erkek atlara *aygır*, hem kısır hem doğurgan olan dişi atlara *kısrak*, kısırlaştırılmış erkek atlara *beygir*, yaşı ve cinsiyeti ne olursa olsun yavru sayılan atlara ise *tay* adı verilmektedir.⁵

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türklerin yetiştirdikleri atlar Türkmen atları idi. Bu atın en belirgin özeliği orta ve hatta küçük boyda, başı biçimli ve küçük, kulakları kısa, yeleleri sık ve uzun, göğüs sağrılarının ise güçlü olmasıdır. Bu vasıflardaki Türkmen atı hızlı koşar ve dayanıklıdır.⁶ Türkmen atları, Anadolu'da diğer ırklarla da karışarak Anadolu yerli tipini oluşturmuştur.⁷ Erken

³ Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü (Yazılı ve Basılı Kaynaklarla Karşılaştırma)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1993, s.13.

⁴ Yusufcan Yasin, "Kaşgarlı Mahmud'a göre Türklerde At" *Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Rize Üniversitesi, Rize 2008, s.705-706; Faruk Sümer, "Türklerde Atçılık ve Binicilik", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 24 (1983), s.6; Kazaklar ile Türklerin at türlerini tanımlamak için kullandıkları tabirler birbirine benzemektedir. Bugün Kazakistan'da atların cinsiyete, yaşa ve üreme yeteneklerine göre tanımlanması için şu kelimeler kullanılmaktadır: erkek ve dişi at *alkı*, bir yaşına kadar olan tay *kulun*, bir ile iki yaş arası yavru *tay*, dört yaşında at *dönen*, beş yaşında at *beste*, doğurmamış dişi at *baytat*, doğurmuş dişi at *biye*, kısır olan dişi at *kısrak*, üç-dört yavru doğurmuş dişi at *manu*, yabancı at *tarpan*, yumurtaları alınmış erkek at *aygır*. Bkz. Mustafa Aksoy, "Türklerde At Kültürü ve Kımvz", *Tarih- Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 142 (1998), s.42.

⁵ Bkz. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 1., s.228, 349; *A.g.e.*, Cilt 2, s.1689 ; *A.g.e.*, Cilt 3, s. 3058 ; Yusuf Halaçoğlu, "At", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DLA)*, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 1991, s.31.

⁶ *A.g.m.*, s.29.

⁷ Anadolu yerli tipinden başka, Uzunyayla, Malakan ve Midilli tipleri de Anadolu'da bulunmaktadır. Bkz. Selahattin Batu, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara 1938, s.105-118.

erişmeyen, hastalığa-açlığa ve yorgunluğa dayanıklı, hızlı yürüyen⁸ ve engebeli araziye dayanıklı olan Anadolu tipi atların ortaya çıkmasında Arap ve İran at ırklarının da etkili olduğu bilinmektedir.⁹

Orta Asya Türkleri atlarının bir kısmını damızlık olarak ayırdıktan sonra geri kalanını iğdiş ederlerdi. Kısırlaştırmadaki temel hedef, atların kızgınlık dönemlerine girmelerini engelleyerek onları daha güçlü hale getirmek ve yaptıkları işe daha çok odaklanmalarını sağlamaktır. Ayrıca iğdiş etmekle diğer kıtalara ve ülkelere ihraç edilen Türk atlarının neslinin korunması da hedeflenmiştir.¹⁰

Osmanlıların at konusundaki beğenileri geçmişle eşdeğer bir nitelik göstermektedir. Hızlı, ince yapılı, iri ve parlak gözlü geniş ağızlı, uzun boyunlu, küçük başlı, kısa kulaklı ve uzun kuyruklu tipler beğenilir, siyah yelelerin kuvvet işaret olduğuna inanılırdı.¹¹

Orta Asya Türklerindeki atları iğdiş etme geleneği Osmanlı dönemi at yetiştiriciliğinde de uygulanmıştır. Bir Fransız asilzâdesi olan Bertrandon de la Broquière 1427'de yayınladığı seyahatnâmesinde Türklerin atlarını hadım ettiklerinden söz etmektedir.¹² Hem koşum ve yük atları olan beygirler hem de binek atları kısırlaştırılırdı. Osmanlılar savaş atlarını beş yaşına kadar deneyimli ve kusursuz duruma getirmek için çalışıyorlardı, kısırlaştırma da bu sürecin bir parçasıydı. On iki yaşına kadar savaşlara katılabilen at, otuz yaşına kadar da savaş dışı kullanılırdı.¹³

Osmanlılar saray için at yetiştirme hususuna da özen gösteriyordu. Özellikle padişahın savaşlara ve cuma selamlıklarına katılırken kullanacağı atlar özenle seçilir ve saray ahırlarında bakılırdı. Saray hayvanlarının yetiştirildiği ve

⁸ Yürüme tabiri, atların yürüyüşlerinin hızlarına göre sınıflandırılmasıdır. Dört tip at yürüyüşü olmakla birlikte bunlar; adeta(hafif), rahvan(düz ve çabuk), tırıs(süratli), dörtnal(sıçrama şeklinde yürüyüş, koşma)'dır. Bkz. Halaçoğlu, a.g.m., s.31.

⁹ Batu, a.g.e., s.104.

¹⁰ Halaçoğlu, a.g.m., s.29 ; Reşat Köstem, *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışılığımızın Oluşumu*, Türkiye Jokey Kulübü Yayını, Ankara 2000, s.46.

¹¹ Köstem, a.g.e., s.41.

¹² ... Çok iyi koşan ve uzun zaman koşabilen iyi cins atları var; bu atlar zayıftırlar, masrafları azdır, yalnız geceleri yem alırlar; onlara ancak beş altı avuç kadar arpa ve bunun iki katı kadar da saman verilir; bunların hepsi yem torbalarına konur ve bunlar da hayvanın ağızını sokabilmesi için kulaklarından başına asılır. Sabah olunca atların ağızlarına gem takarlar, temizleyip güzelce kaşığırlar; ancak öğleden sonra su verirler ve artık, suları varsa, her saat başı onlara su içirirler. Akşamleyin, alışıktı oldukları şekilde erkenden yerlerine giderler. Irmak kenarında bu işler daha kolaylıkla yapılmaktadır... geceleyin onları hep yanlarında taşıdıkları keçe örtülerle ve güzel battaniyelerle örterler.... Atların hepsini iğdiş etmişler, sadece birkaçını damızlık olarak bırakmışlar, bu benim kanaatim, çünkü onlardan hiçbirini bizzat görmüş değilim." Bkz. Bertrandon de la Broquière'in *Denizşırı Seyahati*, Ed. Ch. Schefer, Çev. İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s.265-266.

¹³ Köstem, a.g.e., s.46.

bakımlarının yapıldığı İstabl-ı Âmire yahut Has Ahır, idaresi mîrahur adı verilen iki görevli tarafından yapılan bir birimdir. İstanbul'da çeşitli mahallerde bulunan Has Ahır, özellikle saray efradının ve padişahın kullandığı atların yetiştirildiği yer olması bakımından oldukça önemli bir kurumdur.¹⁴ 1837'de İstabl-ı Âmire Müdürlüğü haline getirilen mîrahurluk, Tanzimat'tan sonra kurum olarak Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.¹⁵

İstabl-ı Âmire'ye bağlı pek çok yund ocakları vardır.¹⁶ Bunlardan biri de Bursa'ya bağlı Mihaliç'de bulunuyordu.¹⁷ Mihaliç'de Orhan Gazi'nin haslarından olan çiftlik alanı, etrafındaki arazilerin iştirâ usulüyle çiftliğe dahil edilmesiyle genişletilmiştir.¹⁸ Hazine-i Hassa'ya bağlı olarak işletilen Mihaliç Çiftliği'nin temel faaliyeti 19. yüzyılın ortalarına kadar sarayın et, peynir, yağ, sebze ve meyve benzeri ihtiyaçlarını üretmektir.¹⁹

Kirmasti ve Mihaliç Kazalarında At Yetiştiriciliği

Kirmasti ve Mihaliç 19. yüzyılın başında Hudâvendigâr Eyâleti'ne bağlı iki kaza olmakla birlikte, 1864 Vilâyet Nizamnâmesi'nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Hudâvendigâr Vilâyeti'ne bağlanmışlardır.²⁰ Bursa'nın batısında, Marmara Denizi'nin güneyinde bulunan her iki kaza hem dağ hem de ova köylerine sahiptir. Özellikle ovalık alanlarda geniş çayır ve meralar bulunduğundan, büyükbaş hayvancılık ve at yetiştiriciliği yaygın olarak yapılmaktadır.²¹

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988, s.488-489.

¹⁵ Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa* Nezaretî, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000, s.71.

¹⁶ Yund, Kaşgarlı Mahmud'un *Divan-ı Lügati't-Türk* adlı eserinde at türlerine verilen genel isim olarak tanımlanmıştır. Bkz. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Cilt III, 3. Baskı, Çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992, s.7; Yund kelimesi Anadolu'da kısrağ anlamında kullanılıyordu. Bkz. Sümer, a.g.m., s.4-6; İstabl-ı Âmire deyimleri arasında varlığını koruyan "yund ocağı" ise Hasahır'ın dış bölümlerine bağlı kısrağ bakımının gerçekleştirildiği birimlerdir. Bkz. Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s.147-149.

¹⁷ Sümer, a.g.m., s.35.

¹⁸ V. Banoğlu, "Karacabey Harasında Bir Gün", *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık*, 2/11 (1964), s.13; *Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 35, Matbaa-i Vilayet, Bursa 1927, s.197.

¹⁹ Nevzat Uludağ, "Karacabey Harasının Kuruluş Tarihi", *Türkiye'de Hayvan ve Hayvancılık*, 2/11 (1964), s.5.

²⁰ Kirmasti Kazası, Mihaliç'e nazaran daha küçük bir idari birim olduğundan yapısında sıkça değişimler gerçekleşmiştir. Kirmasti Kazası'nın idari değişimleri için bkz. İsmail Yaşayanlar, *19. Yüzyılda Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Durumu*, Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, Bursa 2013, s.31-33; 1844 yılında Mihaliç Kazası'na bağlı Sincan isimli bir nâhiye de bulunmaktadır. Sincan, Vilâyet Nizamnâmesi'nden sonra Kirmasti sınırlarına dahil edilmiştir. Bkz. *A.g.e.*, s.34-38.

²¹ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*. Teksir ve Islah-ı Hayvanat Koleksiyonu. Sayı 3. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1917, s.67.

19. yüzyılda Kırmasti ve Mihaliç kazalarında at yetiştiriciliğine dair ilk veriler H.1261/M.1844 tarihli temettuât defterlerinden elde edilmiştir. Temettuât defterlerindeki en büyük problemlerden biri belirli bir standartta hazırlanmamış olmasıdır. At türlerinin miktarlarını belirleme hususunda Kırmasti ve Mihaliç temettuâtları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Mihaliç Kazası temettuâtlarında kısırakların döllü veya dölsüz ayrımlarının yapılmadığı, ayrıca tayların da çoğu zaman erkek veya dişi olarak ayrı ayrı kaydedilmediği tespit edilmiştir. Kırmasti Kazası temettuâtlarında ise Mihaliç'in aksine kısıraklar döllü ve dölsüz olmalarına göre, taylar ise cinsiyetlerine göre ayrılmışlardır. Devlet, at türlerinden sadece doğurganlık özelliği olanlardan vergi almaktadır. Kayıtlardaki sorunlar sebebiyle vergi oranlarında da bir sabitlik olmadığı görülmektedir. Mihaliç kazasında döllü bir kısıraktan 25 kuruş vergi alınırken, Kırmasti Kazası'nda 35 kuruş alınmaktaydı.

1844 yılında Mihaliç Kazası'na bağlı 96 köy²² ve 5 çiftlikte²³ toplam 1 aygır, 1.495 kısırak, 110 tay ve 1.004 beygir bulunuyordu.²⁴ Bu köylerden en çok atı olan 73 hanelik Karaoğlan'dır. Adı geçen köyde 67 kısırak, 5 tay ve 25 beygir bulunmaktaydı. Duyulma Köyü'nde hiç at bulunmuyorken, Hacıahmet, Karaağaç ve Çömlekçi köylerinde ise sadece birer beygir olduğu görülmektedir. Mihaliç Kazası'ndaki yegane aygır ise Harab Bilâd çiftliğinde bulunuyordu Aynı yıl kazaya tabi 12 mahallede toplam 86 kısırak, 5 tay ve 166 beygir vardır.²⁵ Otuz beş hanelik Çakaloğlu Mahallesi'nde 50 kısırak ve 14 beygir, 139 hanelik Bozin Mahallesi'nde 2 kısırak ve 6 beygir bulunuyorken, 17 hanelik İmâret Mahallesi'nde ise hiç at bulunmaması dikkati çekmektedir.

Kırmasti Kazası'na tabi 33 köy ve üç çiftlikte toplam 2 aygır, 743 kısırak, 340 tay ve 89 beygir bulunuyordu.²⁶ Kırmasti dahilinde en çok atı bulunan köy 45 hane ve bir çiftlikten oluşan Tepecik'dir. Tepecik Köyü'nde 99 kısırak, 75 tay ve 9 beygir bulunuyordu. Kırmasti'ye bağlı köylerde en az ata sahip olanı ise 27 hanelik Sünlük'dür. Sünlük'de sadece 2 beygir bulunuyordu. Kaza dahilinde bulunan 2 aygırdan birisi Demireli Köyü'nde, diğeri ise Uzgur Çiftliği bünyesindeydi.²⁷ Kazaya dahil 5 mahallede toplam 114 kısırak, 45 tay ve 88

²² 96 köyün 30'u Sincan Nâhiyesi'ne dahildir.

²³ Köylerden bağımsız temettuât defteri olan çiftlikler.

²⁴ Mihaliç Kazası'na dahil köylerde 1844 senesinde bulunan at miktarları için bkz. EK-I.

²⁵ Mihaliç Kazası'na dahil mahallelerde 1844 senesinde bulunan at miktarları için bkz. EK-II.

²⁶ Kırmasti Kazası'na dahil köylerde 1844 senesinde bulunan at miktarları için bkz. EK-III.

²⁷ Uzgur Çiftliği dahilinde bulunan 1200 lira kıymetindeki aygır iki kısırak ve bir de iğdiş Ekim 1919'da Eşkiya Davut tarafından kaçırılmıştır. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Dâbîliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Asayiş Kalemî Evrakı (DH.EUM.AYŞ.)*, 24/75, Leff 2; Davut, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde Kırmasti halkına türlü eziyetler eden meşhur bir eşkiyadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Alev Sınar Uğurlu, "150'likler Listesinde Yer Alan Eşkiya Davut İçin Neler Dediler?", *Mustafakemalpaşa (Kırmasti) Sempozyumu Bildirileri*, Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, Bursa 2011, s.297-304.

beygir bulunmaktadır.²⁸ At miktarı en çok olan mahalle 155 nüfuslu Şeyhmüftü'dür. Şeyhmüftü Mahallesi'nde 56 kısrak, 22 tay ve 32 beygir bulunuyordu. Kaza dahilinde en az at bulunan mahalleler ise toplamda 30 at sayısı ile 30 haneli Ateri ve 13 haneli Hamzabey mahalleleridir.

Temettuât defterlerinde yer alan ham bilgiler, alım-satıma dair herhangi bir veri içermemesi sebebiyle ancak her iki kazada da at yetiştiriciliğinin köylülerin gündelik hayatlarında binek, yük ve çekim hayvanı olarak kullanacakları atlardan kat kat fazla üretim yaptıkları şeklinde değerlendirilebilir. Çiftlikât-ı Hümâyûn sistemi yerleşene kadar ordu ihtiyacı olan atlar, devletin atçılıkla uğraşan bölgelerinden mübayaa (satın alma) ve kiralama yöntemiyle gideriliyordu.²⁹ Kırım Savaşı ile birlikte orduya at temini hususunda değişim yaşanmıştır. Savaş sürecinde Osmanlı'nın müttefiki olan Fransa ve İngiltere'nin İstanbul'da bulunan atları, bu devletlerin teklifleri ile uygun bedellere satın alınmıştır.³⁰ Ordunun büyük bir at stoku elde etmesi, Anadolu'daki at yetiştiricilerinden at alımının durmasına ve yetiştiriciliğin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Yetiştiriciler ellerindeki damızlıkları satarak ordu için cüsseli atlar yerine, halk için küçük cüsseli *kapu mahı* adı verilen atlar yetiştirmeye başlamışlardır.³¹ Bu durumda Kirmasti ve Mihaliç kazalarındaki yetiştiriciliğin çoğunlukla gündelik hayatta kullanılan küçük cüsseli at üreticiliği olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Temettuât defterlerinden başka taşrada at yetiştiriciliğine dair veriler vilâyet sâlnâmelerinden takip edilebilmektedir. Kirmasti ve Mihaliç kazalarının bağlı olduğu Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmeleri'ne göre 1880 senesinde Mihaliç'de 2.365, Kirmasti'de ise 1.073 beygir bulunmaktaydı.³² 1903 yılına gelindiğinde Mihaliç'de 3.121, Kirmasti'de ise 3.302 baş at, kısrak ve beygir olduğu görülür.³³ 1904 senesinde ise Mihaliç'de 3.211, Kirmasti'de ise 3.280 baş at beygir ve kısrak vardır.³⁴ 1880-1904 seneleri arası özellikle Kirmasti Kazası'nda yetiştirilen at sayısında bir artış yaşanmıştır. Üretimdeki bu hızlı artışın sebebi yoğun savaşlar sonrasında, ordu için at temininde 1856'dan itibaren ağırlık verilen at ithalatı yerine, yeniden yerli üreticiye başvurulduğu şeklinde yorumlanabilir.³⁵

1897 senesinde yayınlanan ilk istatistik yıllığında ise Vilâyet-i Şâhâne'de 3.396 hergele hayvanatı³⁶ olduğu ve bunların 3.085'inin Hudâvendigâr Vilâyeti

²⁸ Kirmasti Kazası'na dahil mahallelerde 1844 senesinde bulunan at miktarları için bkz. EK-IV.

²⁹ Kudret Emiroğlu, Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2002, s.137.

³⁰ *A.g.e.*, s.137 ; Sümer, a.g.m., s.36 ; Köstem, *a.g.e.*, s.52.

³¹ Emiroğlu ve Yüksel, *a.g.e.*, s.137.

³² *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 12, Feraizcizâde Matbaası, Bursa H.1301, s.344-345.

³³ *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, Bursa H.1324, s.228.

³⁴ *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, Bursa H.1325, s.312.

³⁵ Sümer, a.g.m., s.36.

³⁶ Arşiv belgelerinde aygır, kısrak ve taylar hergele hayvanatı başlığı altında ele alınmaktadır. Hergele'nin sözlük anlamı; *Binilmeye, araba koşmaya, yük taşımaya alıştırılmamış binek hayvanı; buysuz binek hayvanı; eşek sürüsü; başıboş hayvan sürüsüdür*. Bkz.

dahilinde olduğu belirtilmektedir.³⁷ Osmanlı dönemi tarım istatistiklerine göre 1909 yılında Bursa'da 39.449, 1913 yılında 17.015 baş at bulunmaktaydı.³⁸

1913 yılı tarım istatistiklerine ise aygır, kısarak ve tayların satış fiyatları da eklenmiştir. Buna göre Bursa'da bir aygır 1.907 kuruşa, bir kısarak 800 kuruşa ve bir tay ise 468 kuruşa satılmaktaydı.³⁹ 1914 senesi sayımlarına göre ise Bursa'da 9.250 baş at bulunmaktaydı.⁴⁰ Her dört resmi istatistik verisi sadece Mihaliç ve Kirmasti kazaları bazında değerlendirilemeyecek olsa da Bursa genelinde at yetiştiriciliğinin gelişmişliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda At Yetiştiriciliği

Enderun Hazinesi'nin bünyesinde bulunan Ceyb-i Hümâyûn Hazinesi'ne bağlı çiftlikler, padişahın harcamalarını karşılamak üzere tahsis edilen has gelirlerine dahil olduklarından padişah çiftlikleri olarak adlandırılmaktaydı.⁴¹ 1815 yılında hayvan yetiştiriciliğini arttırmak amacıyla Çiftlikât-ı Hümâyûn İdaresi kurulmuş; bu bağlamda Eskişehir'de Çifteler⁴², Malatya'da Sultansuyu, Adana'da Anavarza ve Bağdat'da Veziriye haraları inşa edilmiştir.⁴³ Tanzimat'tan sonra Ceyb-i Hümâyûn'un vazifesini görecek olan Hazine-i Hassa Nezâreti (Şubat 1850)'nin kurulmasıyla padişah emlakı ve çiftlikâtı da bu nezâretin denetimine girmiştir.⁴⁴ Abdülhamid döneminde Emlâk-ı Hümâyûn teşkilatının bir parçası olarak kurulan Çiftlikât-ı Hümâyûn Müdüriyeti'ne bağlanan padişah çiftlikleri, müdürün merkeze danışmaksızın aldığı kararlar neticesinde zarara uğradığından, 1881 yılında doğrudan Hazine-i Hassa'ya bağlanmıştır.⁴⁵

Hazine-i Hassa'ya bağlı Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu, öteden beri padişah haslarından, Kirmasti ile Mihaliç kazaları sınırlarında olan bir arazidir. 1844

Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 2, s.1246; Bu bağlamda sözlükteki tanımlamaların Osmanlı arşiv belgelerinde kullanılan tanımlama ile uyum sağlamadığı anlaşılmakta, hergele hayvanatının at türlerine verilen genel isim olduğu düşünülmektedir.

³⁷ *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897 – Tarihi İstatistikler Dizisi*, Cilt 5, Haz. Tevfik Güran, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997, s.148,162.

³⁸ *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914 - Tarihi İstatistikler Dizisi*, Cilt 3, 2. Baskı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2003, s.72-73, 142.

³⁹ *A.g.e.*, s.150.

⁴⁰ *A.g.e.*, s.220.

⁴¹ Cengiz Orhonlu, "Hazine", *DİA*, Cilt 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.130 ; Halil Sahillioğlu, "Ceyb-i Hümayun", *DİA*, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.465-466.

⁴² Çifteler Harası hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2 (2009), s.333-363.

⁴³ Emiroğlu ve Yüksel, *a.g.e.*, s.135-136.

⁴⁴ Terzi, *a.g.e.*, s.21-22.

⁴⁵ *A.g.e.*, s.103-104.

yılında Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'na dahil sekiz çiftlik olduğu görülmektedir. Bunlar; Gerdeme-i Kebîr, Gerdeme-i Sagîr, Çörekli, Kabağaç, Melde, Canbaz, Akçasığırlık ve Gönü'dür.⁴⁶

1815 yılında kurulan Çiftlikât-ı Hümâyûn idaresine bağlı çiftliklerde at yetiştiriciliği yapılıyor ve ayrıca at neslinin iyileştirilmesine yönelik temel düzeyde de olsa çalışmalar gerçekleştiriliyordu. Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu ise bu çiftliklere dahil olmadığından, 1850'lerde temel üretimi tarım ve küçük-büyük baş hayvancılık üzerine idi. Öncelikle devlete bir varidat sağlaması açısından karlı bir saha olan küçük baş hayvancılığa -özellikle koyun yetiştiriciliği- yönelinmiş, büyük baş hayvan ve at yetiştiriciliğine ise 1860'lardan itibaren başlanmıştır.⁴⁷

Hazine-i Hassa Nezâreti defterlerinden Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'ndaki at yetiştiriciliğine dair verilere ulaşabilmektedir. Buna göre, 1863senesinde Çiftlikât-ı Hümâyûn'da mevcut hergele hayvanatı miktarı 522'dir(bu miktara beygir sayısı dahil edilmemiştir). Aynı defterde atlar erkek ve dişi olmak üzere yaşlarına ve türlerine göre sınıflandırılmıştır.⁴⁸ 1865 senesinde çiftlikteki beygir ve erkek-dişi at türleri toplamı 546'dır, ayrıca yıl boyunca 13 at telef olmuştur.⁴⁹ 1869 senesinde Eskişehir'deki Çiftler çiftlikâtından, Mihaliç çiftlikâtına döl yetiştirmek üzere beş aygırın gönderilmesi bizzat Maliye Nâzırı tarafından istenmiştir.⁵⁰ Bu durumda Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda at yetiştiriciliğine yönelik bir adım atıldığı anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise ordunun ihtiyacı olan atların artık sadece devlet eliyle idare edilen çiftliklerden karşılanması yönteminin benimsenmesidir. Ordunun ihtiyacı olan atların yine devlet eliyle yetiştirilmesi durumu, yerli üreticinin at yetiştiriciliğinden uzaklaşmasına sebep olacaktır. Devletin uyguladığı bu politika 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda etkilerini göstermiştir. Bu dönemde süvarilere elverişli at bulmak için çok çaba gösterildiği bilinmektedir.⁵¹

⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mâlîye Nezâreti Vâridat Kalemî Temettuat Defterleri* (ML.VRD.TMT.d.), 8929, vr. 1b-2a; 1884 yılında Çiftlikât-ı Hümâyûn'a dahil çiftliklerin sayısında artış yaşanmış, Orta, Kayseriye, Çamağılı, Karayani, Çeribaşı, Haremağılı ve Hacıbalat çiftlikleri de sınırlara dahil edilmiştir. *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâhnâmesi*, Def'a 12, Bursa: Matbaa-i Vilayet, H.1302, s.397-398, 401.

⁴⁷ Banoğlu, a.g.m., s. 13; Özellikle Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu bünyesinde 1847'den itibaren, Çuha Fabrika-i Hümâyûnu'nun kaliteli yapağı ihtiyacını karşılamak amacıyla merinos koyunu yetiştiriciliği yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Bkz. Cafer Çiftçi, "19. Yüzyıl'da Kırmastî'de Padişah Çiftlikleri", *Mustafakemalpaşa (Kırmastî) Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Sezai Sevim, Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, Bursa 2011, s.147-150.

⁴⁸ BOA., *Hazîne-i Hassa Defterleri* (HH.d.), 19259, 28 Teşrîn-i Sâni 1279 ; Bkz. EK-V.

⁴⁹ BOA., *HH.d.*, 15549, 27 Kânun-i Evvel 1281 ; Bkz. EK-VI.

⁵⁰ BOA., *Sadâret Mektûbi Miibimme Kalemî Evrâkı* (A.MKT.MHM.), 440/10, 15 Zilhicce 1285.

⁵¹ Nurettin Aral, "Türkiye Atçılığı ve İstikbalî", *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı* (1946), s.21 ; Köstem, a.g.e., s.52.

1872 yılında çiftlikte yaşanan müdür değişimi sebebiyle mevcut hayvanat ve zahire miktarlarını gösterir defterde atlar ve beygirler yaşlarına, performanslarına ve doğurganlık özelliklerine göre sınıflanmış ve sayıları ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre 1872 senesinde 425 genç ve dölöz at ve beygir ile 69 ihtiyar ve malül at ve beygir bulunmaktadır.⁵²

Çiftlikât-ı Hümâyûn'ların kuruluş amaçlarında öncelikli olarak hayvan yetiştiriciliği olduğundan, görevlendirilen müdürlerin binici ve baytar olmasına özen gösteriliyordu. Kuruluşundan sonraki dönemlerde amaçlarından uzaklaşan çiftlikler, adeta tarımla uğraşan birer mâlikâne haline gelmiştir. Çiftliklerdeki koşulların ve bakımın iyi olduğu, modern usullerin benimsendiği de söylenememektedir. Çünkü çiftliklerde orduya at yetiştirmenin yanında, soyun iyileştirilmesi çalışmaları da yapılıyordu. Atçılıkta çoğaltma ve iyileştirme birlikte düşünülen iki faaliyettir. Ancak çoğaltma ekonomik, soyun iyileştirilmesi ise bilimsel bir faaliyettir ve her ikisinin de kuralları ayrıdır. Çoğaltmada performans ve kârlılık bir arada düşünülürken, soyun iyileştirilmesi faaliyetlerinde kâr söz konusu dahi olmamalı, bilimsel ilerleme temel kabul edilmelidir.⁵³

1885 senesinde çiftlikâta dışarıdan ikinci defa aygır getirildiği görülmektedir. Çiftlikte gereği kadar döllü kısarak olduğu, ancak aygırların sayısının yetersiz olması sebebiyle Çavuşbaşı Çiftlikât-ı Hümâyûnu'ndan altı baş aygır talep edilmiştir.⁵⁴ Bu talepten birkaç ay sonra eldeki aygırların yaşlı olmasından dolayı döl alınmaması sebebiyle İstabl-ı Âmire'den dört baş aygır daha talep edildiği görülmektedir.⁵⁵

1893 senesinde Çiftlikât-ı Hümâyûn'daki mevcut hayvanların durumunu incelemesi için bir baytar görevlendirilmiş ve çiftlikâta bulunan hayvan nesillerinin ıslahı için bir lâyiha hazırlaması istenmiştir. Bu lâyihanın aygırlarla ilgili bölümünde çiftlikâta 400'e yakın kısarak olduğu ancak sadece on beş yaşını geçmiş iki Alman ve bir de Perşeron (Percheron)⁵⁶ cinsi aygır bulunduğu belirtilmiştir. Alman aygırların donlarının al olduğu⁵⁷, bu sebeple onlardan olan yavruların donlarının da çeşitlilik gösterdiği ifade edilmiştir. Çiftlikte bulunan diğer aygır olan Perşeron ise yerli cins damızlıklarla çiftleştğinde verimsiz

⁵² BOA., *HH.d.*, 13307, 9 Mart 1288, vr.2; Bkz. EK-VII,VIII.

⁵³ Köstem, *a.g.e.*, s.39-40.

⁵⁴ BOA., *Yıldız Mütenevvi Mâruzat Evrakı (Y.MTV.)*, 17/44, 29 Cumadelûla 1302.

⁵⁵ BOA., *Y.MTV.*, 17/79, 14 Receb 1302.

⁵⁶ Batı Fransa kökenli bu at türü, geniş toynakları ve iri cüssesi ile diğer at türlerinden fiziksel olarak ayrılmaktadır. Genellikle savaş atı olarak yetiştirilen bu tür, güçlü kaslarıyla çekim atı olarak da kullanılmaktadır.

⁵⁷ Don, atların renk ve desenlerini tanımlamak için kullanılan kelimedir. Çeşitli donlarda atlar mevcuttur. Bunlardan bazıları; al (kızıl kahve), doru (gövde kahverengi, kuyruk ve yele siyah), kula (gövde koyu sarı, kuyruk ve yele siyah), kır (koyu kıllarla karışık beyaz), beyaz ve yağız (kara)'dır. Bkz. Halaçoğlu, *a.g.m.*, s.31.

yavrular meydana geldiğinden, ırkların iyileştirilmesi için uygun bir tür olmadığı baytarın tespitlerindenidir.⁵⁸ Çiftlikte bir de Perşeron cinsi kısrağın olduğu, aygırla birlikte yedi aylık bir yavrularının da bulunduğu, ancak Perşeron özel ilgi isteyen bir cins olduğundan bunu besleyebilecek nitelikte bir işçi olmadığını kaydetmiştir. Ayrıca bu türün çoğaltılması için bir kısrağın yetersiz olduğu, aynı cinsten birkaç kısrağın daha alınmazsa ancak on altı sene sonra birkaç yetişkin Perşeron elde edilebileceği de belirtmiştir. Baytarın lâyihasında Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda iri cüsseli ve kuvvetli atlar yetiştirilebilmesi için Arap cinsi, özellikle Suriye bölgesinden olan dört aygır alınması gerektiği ve yerli kısrağların bu aygırlarla uyum içinde çiftleştirilebileceği bilgisi de bulunmaktadır.⁵⁹ Uzman baytarın lâyihasında önerilenin aksine 1902 yılında çiftliğe iki Alman cinsi aygır daha alındığı görülmektedir.⁶⁰ Aygırların ne zaman getirildiğine dair bir bilgi bulunmamakla beraber, 1905 yılında İstabl-ı Âmire'de Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu için Almanya'dan getirilen 400 lira kıymetinde iki Alman cinsi aygırın bulunduğu, İstabl-ı Âmire'de bekletilme sürelerinin geçtiği, çiftlikteki kısrağların cins ve nesillerinin ıslahı için getirilen bu iki Alman aygırına ek olarak iki tane de Arap cinsi aygırın gönderilmesi talep edilmiştir.⁶¹

1902 yılında çiftlikte 6'sı ihtiyar, 6'sı iki ila sekiz yaşlarında olan 12 aygır, 43'ü ihtiyar ve 191'i iki ila sekiz yaşlarında olan 233 kısrağın, 72'si erkek ve 478'i dişi olmak üzere toplam 550 tay bulunuyordu.⁶² 1903 yılında ise toplam aygır sayısı 11'e, kısrağın sayısı 217'ye düşmüş; erkek tay sayısı 469, dişi tay sayısı ise 106 olmuştur.⁶³ 1907 yılına gelindiğinde çiftlik için Macaristan'dan iki aygır ve dört kısrağın getirildiği, İstabl-ı Âmire'de tutuldukları, atların üç baytar tarafından ayrı ayrı muayene edildiği, muayene sonucu aygırlardan birisinin sağlıklı olmadığını tespit edildiği görülmüştür. Sağlıksız aygırdan üreyecek yavrular da sağlıksız olacağından, Macaristan'la yapılan mukavelename gereği bu aygır iade edilmiş, diğer aygır ve kısrağlar ise çiftliğe gönderilmiştir.⁶⁴ Çiftliğin aygır mevcudunun yetersiz olması ve Macaristan'dan gelen aygırlardan birinin de iade edilmesi sebebiyle, çiftlikte beş aygıra daha ihtiyaç duyulduğu ve değeri 100 liradan beş aygır daha alınması talep edilmiştir.⁶⁵

⁵⁸ BOA., *HH.d.*, 11328, 5 Cumadélûla 1311, vr. 2a.

⁵⁹ Aynı defter, vr. 2b-3a.

⁶⁰ Almanya'dan getirilecek olan aygırların bir tanesi 150 liradır. Bkz. BOA., *Y.MTV.*, 231/109, 11 Haziran 1308.

⁶¹ BOA., *Y.MTV.*, 273/35, 20 Mart 1321; 1905 yılında yapılan bu talep 1906 yılına gelindiğinde hala gerçekleştirilmemiştir. Bu sebeple talep yenilenmiş, bekletilen iki aygırın yanına İstabl-ı Âmire'den iki aygır daha ilave edilerek Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'na gönderilmesi istenmiştir. Bkz. BOA., *Y.MTV.*, 283/91, 9 Şubat 1321.

⁶² BOA., *HH.d.*, 14393, 20 Teşrin-i Sâni 1320, vr. 1; Bkz. EK-VIII.

⁶³ Aynı defter, vr.2; Bkz. EK-IX.

⁶⁴ BOA., *Y.MTV.*, 298/75, 19 Mayıs 1323.

⁶⁵ BOA., *Y.MTV.*, 300/109, 19 Temmuz 1323.

Karacabey Harası'nın Kuruluşu ve At Yetiştirme Faaliyetleri

İkinci Meşrutiyetten sonra Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nun adı Karacabey Çiftliği olmuştur.⁶⁶ Bu süreçte çiftlikte at nesillerinin iyileştirilmesinden çok melezleme uygulamalarının yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Bilinçsizce gerçekleştirilen uygulamalar sonucunda zarar gören at üreticiliği, yerli üretim atların niteliklerinin bozulmasına neden oluyordu. Bu sebeple yüksek ve iri yapılı at üretmek için çalışmalara başlanmıştır.⁶⁷ İthalatın da sekte vurduğu at yetiştiriciliğinin canlandırılması için 1910 yılında çeşitli bölgelerde aygır depoları açılmaya başlanmıştır. Bu depolarda nitelikli aygırlar bulundurulacak ve halkın kısrakları bu aygırlarla çiftleştirilerek daha iri yapılı, savaşlarda kullanılacak atlar üretilmeye çalışılacaktı. Bu çerçevede Bursa'da da bir aygır deposu açılmıştır.⁶⁸ 1911 yılında kurulan Remont Teşkilatı ile de halkın ürettiği atlar satın alınıyor ve remont depolarında ordu ihtiyacına uygun hale getirilmek için eğitiliyorlardı.⁶⁹ Hudâvendigâr Vilâyeti dahilindeki kazalarda da daimi remont komisyonları bulunuyor ve depolar faaliyet gösteriyordu.⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Karacabey Çiftliği'nin nasıl işletildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Cumhuriyet'in ilanı sonrası 1924 yılında Tarım Bakanlığı'nca yönetilmek üzere Karacabey Harası kurulmuştur.⁷¹ Haranın kuruluş amacı halkın elindeki verimsiz at, sığır, koyun, tavuk gibi hayvanları yüksek verimli ve kâr getiren kültür ırklarına çevirmek için hayvan ırklarını ıslah etmek ve yetiştiricilere örnek olmaktır.⁷² Özellikle at ırklarının ıslahında, ülkenin iklim şartlarına uygun, hizmet ve zorluklara dayanıklı en iyi erkek ve dişi damızlıkların yetiştirilerek, bir program dahilinde özel ve resmi kurumlar ile yetiştiricilere dağıtımının sağlanması hedeflenmiştir.⁷³

Hara kurulduktan sonra Çifteler Harası'ndan 10 aygır ve 95 kısrağ ile İstabl-ı Âmire'den Arap ırkı 3 aygır ve 4 kısrağ getirilmiş, bozulmamış at nesilleri üretme açısından bu damızlıklar hara için temel oluşturmuştur.⁷⁴ 1927

⁶⁶ *Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi*, DeFa 35, s.197.

⁶⁷ Köstem, *a.g.e.*, s.55.

⁶⁸ Emiroğlu ve Yüksel, *a.g.e.*, s.138-139.

⁶⁹ Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa tarafından kurulan bu teşkilat, yerli üreticinin desteklenmesi açısından oldukça faydalı olmuştur. Hükümet 1912 yılında at satın alımı için 100.000 lira tahsisat ayırmış, senelik altı ila sekiz bin at satın alınmıştır. Bkz. *A.g.e.*, s.139; Abidin, *a.g.e.*, s.9.

⁷⁰ *A.g.e.*, s.11.

⁷¹ Banoğlu, *a.g.m.*, s.14; Hasan Ali Türker, *Türklerde Atçılık Dün-Bugün*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1971, s.47.

⁷² Uludağ, *a.g.m.*, s.5; Türker, *a.g.e.*, s.47.

⁷³ Banoğlu, *a.g.m.*, s.14.

⁷⁴ Aral, *a.g.m.*, s.27; Yakup Deliömeroğlu, "Türkiye'de Arap Atı Yetiştiriciliği", *Türk Veteriner Hekimliği Dergisi*, 1-4 (2005), s.31.

yılına gelindiğinde Karacabey Harası'nda safkan Arap, Nonius⁷⁵ ve yarımkan olmak üzere 105 kısrağ ile çeşitli yaşlarda 100 dişi ve 81 erkek tay, 3'ü Macar Nonius olmak üzere 9 damızlık aygır bulunuyordu. Bunlardan üç yaşını dolduran erkek taylardan damızlığa elverişli olanlar ahali kısraklarıyla çiftleştirilmek için Bursa'ya aygır depolarına gönderilecek ve damızlıktan üretilecek olan erkek ve dişiler hayvan beslemekle meşhur yetiştiricilere ucuz fiyat ile satılacaktır. Böylece ülkede süvari, topçu ve tarım işlerinde kullanılacak elverişli hayvanların elde edilmesi mümkün olacaktır.⁷⁶

Karacabey Harası'nda ıslah ve seçim yöntemiyle Macar Nonius aygırları ve yerli ırk kısraklardan *Karacabey Yarımkanı* adı verilen özel bir tür elde edilmiştir. Bu tür Türkiye'de üretilen ilk suni at ırkıdır. Ülke şartlarına uyumlu ve temel ihtiyaçları karşılamaya yönelik at tipi elde etme düşüncesi neticesinde bu cins oluşturulmuştur.⁷⁷ 1928 yılından itibaren de haraya İngiliz atı ithal edildiği görülür. Yarış atı yetiştirme amacıyla yapılan 25 kısrağlık İngiliz atı ithalatı sonrası kısa sürede harada pek çok tay elde edilmiştir.⁷⁸

Sonuç

Yakın dönem Türk tarihinde at yetiştiriciliği konusunu Bursa'nın Kirmasti ve Mihaliç kazaları özelinde değerlendiren bu çalışma, Bursa yöresinin at yetiştiriciliği hususunda Eskişehir, Konya, Sivas, Malatya, Halep ve Şam gibi merkezler kadar öneme sahip olduğunu sayısal verilerle ortaya koymaktadır. Devlet politikaları sebebiyle zaman zaman daha az öneme sahip olan at yetiştiriciliği, özellikle atın gündelik hayatta ve savaş alanlarında kullanılması yönüyle oldukça büyük önem arz etmektedir. Yerel üreticiyi destekleme faaliyetlerinin oldukça geç dönemde başlamış olması dikkate alındığında, belirli merkezlerde kurulan Çiftlikât-ı Hümâyûn yapılarının tekelinde kalan at üretimi, aygır depoları ve remont teşkilatının kurulması ile tabana yaygınlaştırılmıştır.

Kirmasti ve Mihaliç kazalarında bulunan Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu, temel faaliyeti at yetiştirme olmayan bir kurum olsa da, asgari düzeyde at neslinin iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapıldığı bir çiftlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ikinci meşrutiyet sonrası, yapısında değişiklikler meydana gelen Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu, 1924 yılında önemli bir reform hareketi ile

⁷⁵ Nonius, Macar asıllı olup, özellikle savaşlarda kullanılan iri ve güçlü bir at türüdür. Bunun yanında güçlülüğü ile tarımda da yaygın bir kullanım alanı bulmuştur.

⁷⁶ *Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi*, DeFa 35, s.198.

⁷⁷ Emiroğlu ve Yüksel, *a.g.e.*, s.254-255; Batu, *a.g.e.*, s.116.

⁷⁸ 1927 tarihli Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi'nde Karacabey Harası'nda yarış atı yetiştirme amacıyla İngiliz atı ithal edilmesi planlandığı ifade edilmektedir. Bkz. *Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi*, DeFa 35, s.199; Aslan Tufan, "Karacabey Harası", *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı*, 1946, s.11.

bir hara işletmesi haline dönüştürülmüştür. Bu tarihten itibaren hem ahalinin elindeki at ırklarının iyileştirilmesi, hem de yeni türler oluşturulması için çalışmalara başlanan kurumda, Türkiye'nin ilk suni ırkı olan Karacabey Yarımkanı'nın üretilmiş olması, artan çabaların bir sonucudur. Birinci Dünya Savaşı sonunda at yegane savaş vasıtası olmaktan çıkınca, at yetiştiriciliğinin temel hedefleri de değiştirmiştir. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere ıslah edilen atların yanı sıra, yarışlarda koşabilecek nitelikte kaliteli atlar yetiştirme, Türk at yetiştiriciliğinin temel hedeflerinden olmuştur. Bu çerçevede Karacabey Harası'nda üretilen at çeşitleri safkan ve yarımkan Arap, Nonius ve Karacabey Nonius/Karacabey Yarımkanı, safkan İngiliz olmuştur. Ürettiği ve yetiştirdiği kaliteli yarış atları ile Karacabey Harası bugün hala aynı bölgede varlığını sürdürmekte ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlı olarak işletilmektedir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

Dâbiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiyye Âsâyiş Kalemi Evrâkı (DH.EUM.AYŞ.)

Hazîne-i Hassa Defterleri (HH.d)

Mâlîye Nezâreti Vâridat Kalemi Temettuât Defterleri (ML.VRD.TMT.d)

Sadâret Mektûbi Mühimme Kalemi Evrâkı (A.MKT.MHM)

Yıldız Mütenevvi Mâruzat Evrâkı (Y.MTV.)

Yayınlanmış Belgeler

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yılığ 1897 – Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 5, Haz. Tevfik Güran, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997.

Osmanlı Dönemi Taram İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914 - Tarihi İstatistikler Dizini, Cilt 3, 2. Baskı, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2003.

Sâlnâmeler

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 12, Feraizcizâde Matbaası, Bursa H.1301.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 12, Matbaa-i Vilâyet, Bursa H.1302.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, Bursa H.1324.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi Def'a 34, Matbaa-i Vilâyet, Bursa H.1325.

Bursa Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 35, Matbaa-i Vilâyet, Bursa 1927.

Tetkik Eserler

AKSOY, Mustafa, “Türklerde At Kültürü ve Kırmızı”, *Tarih- Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, 142 (1998), s.38-44.

ARAL, Nurettin, “Türkiye Atçılığı ve İstikbal”, *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı*, (1946), s.17-22.

AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 1-3, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2005.

BANOĞLU, V., “Karacabey Harasında Bir Gün”, *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık*, 2/11: (1964), s.13-15.

BATU, Selahattin, *Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi*, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara 1938.

Bertrandon de la Broquière’in Denizâşırı Seyahati, Ed. Ch. Schefer, Çev. İlhan Arda, Eren Yayınları, İstanbul 2000.

ÇİFTÇİ, Cafer, “19. Yüzyıl’da Kirmasti’de Padişah Çiftlikleri”, *Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Sezai Sevim, Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, Bursa 2011, s.147-150.

- ÇINAR, Ali Abbas, “Eski Türklerde At Kültürü”, *Kültür ve Sanat Dergisi*, 4/13 (1992), s.73-77.
- ....., *Türklerde At ve Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü (Yazılı ve Basılı Kaynaklarla Karşılaştırma)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1993.
- DELİÖMEROĞLU, Yakup, “Türkiye’de Arap Atı Yetiştiriciliği”, *Türk Veteriner Hekimliği Dergisi*, 1-4 (2005) s.30-31.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Cilt III, 3. Baskı, Çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1992.
- DOĞRU, Halime, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.
- EMİROĞLU, Kudret, Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2002.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “At”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1991, s.28-31.
- İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, Teksir ve İslah-ı Hayvanat Koleksiyonu, Sayı 3, Matbaa-i Amire, İstanbul 1917.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 4. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- KÖKSAL, Osman, “Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hara-yı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2 (2009), s.333-363.
- KÖSTEM, Reşat, *Tarihsel Sürecinde Atçılığımızın Yapısı ve Yarışçılığımızın Oluşumu*, Türkiye Jokey Kulübü Yayını, Ankara 2000.
- ORHONLU, Cengiz, “Hazine”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s.130-133.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Taribine Giriş*, Cilt I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1985.
- ....., *Türk Mitolojisi*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Ceyb-i Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.465-467.
- SÜMER, Faruk, “Türklerde Atçılık ve Binicilik”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 24 (1983), s.1-120.
- TERZİ, Arzu T., *Hazine-i Hassa Nezaretü*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2000.
- TUFAN, Aslan, “Karacabey Harası”, *İktisadi Yürüyüş Haralar Özel Sayısı* (1946), s.9-16.
- TÜRKER, Hasan Ali, *Türklerde Atçılık Dün-Bugün*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1971.

- UĞURLU, Alev Sınar, “150’likler Listesinde Yer Alan Eşkıya Davut İçin Neler Dediler?”, *Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu Bildirileri*, Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, Bursa 2011, s.297-304.
- ULUDAĞ, Nevzat, “Karacabey Harasının Kuruluş Tarihi”. *Türkiye’de Hayvan ve Hayvancılık*, 2/11 (1964), s.5-16.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1988.
- YAŞAYANLAR, İsmail, *19. Yüzyılda Kirmasti (Mustafakemalpaşa) Kazası’nın Sosyo-Ekonomik Durumu*, Mustafakemalpaşa Belediyesi Yayını, Bursa 2013.
- YASİN, Yusufcan, “Kaşgarlı Mahmud’a Göre Türklerde At”, *Uluslararası Kaşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildiri Metinleri*, Rize Üniversitesi, Rize 2008, s.705-715.

EKLER**EK-I: 1844 Senesi Temettuât Defterlerine Göre Mihaliç Kazası Köylerinde Bulunan At Miktarları⁷⁹**

Köy Adı / Hane Sayısı ⁸⁰	Aygır	Kısrak (Döllü-Dölsüz)	Tay (Erkek-Dişi)	Beygir
Akçakoyun / 122	-	2	-	6
Akçapınar / 17	-	-	-	5
Akçasıgırlık Yörügan/75	-	100	-	393
Akhisar / 7	-	2	-	1
Aksakal / 32	-	27	8	2
Aktaş* / 17	-	4	-	4
Alpagut* / 59	-	-	1	22
Arzı / 20	-	24	5	2
Ayva* / 19	-	-	-	6
Balçık* / 15	-	9	-	2
Balı* / 30	-	-	-	3
Başköy / 65	-	40	-	-
Beğlik / 16	-	4	1	2
Bey / 2	-	4	-	3
Bulgar / 11	-	24	-	-
Burunca* / 19	-	-	-	2
Bük* / 34	-	3	1	-
Camandar / 15	-	19	15	3
Canbaz / 15	-	14	-	3
Cebelboz Yörügan/ 68	-	70	-	58
Cedid* / 23	-	-	-	7
Çakaruz (?) / 2	-	9	-	3
Çakıl / 40	-	14	-	6
Çamlıca* / 80	-	18	-	16
Çarık / 8	-	-	-	1
Çaşnıgir / 56	-	13	-	27
Çatalağıl / 45	-	35	-	-
Çavuş / 22	-	20	3	6
Çeliş / 8	-	4	-	1
Çobankızı / 38	-	8	-	2
Çöklü / 41	-	60	-	6
Çömlekçi / 15	-	-	-	1
Dağesemeni / 4	-	-	-	2
Dağkadı / 41	-	54	9	9
Danişmend / 38	-	25	-	4
Dedeobası / 14	-	3	-	9

⁷⁹ BOA., *ML.VRD.TMT.d*, Nu: 8879, 8880, 8881, 8882, 8883, 8884, 8885, 8886, 8887, 8888, 8889, 8891, 8892, 8893, 8894, 8895, 8896, 8899, 8900, 8901, 8902, 8903, 8904, 8905, 8906, 8907, 8908, 8909, 8911, 8912, 8914, 8915, 8918, 8919, 8920, 8921, 8922, 8923, 8924, 8925, 8927, 8928, 8929, 8930, 8931, 8932, 8933, 8934, 8935, 8936, 8938, 8939, 8940, 8942, 8943, 8944, 8946, 8947, 8948, 8949, 8950, 8951, 8952, 8954, 8955, 8956, 8957, 8958, 8959, 8960, 8961, 8962, 8963, 8964, 8965, 8966, 8967, 8968, 8969, 8970, 8971, 8972, 8973, 8974, 8975, 8976, 8977, 8978, 8979, 8980, 8981, 8982, 8983, 8984, 8985, 8986, 8987, 8988, 8989, 8990, 8991, 8992, 8993, 8994, 8995, 8996, 8997, 8998, 8999, 9000, 9001, 9002, 9003, 9004, 9005, 9066.

⁸⁰ * ile işaretlenen köyler, Mihaliç Kazası Sincan Nâhiyesi sınırlarına dahildir

Delice* / 32	-	3	-	15
Diveleme / 22	-	27	3	4
Doğancı ⁸¹	-	15	-	15
Doğla / 27	-	12	-	4
Dorak* / 22	-	-	1	7
Duyulma / 5	-	-	-	-
Emere ? / 11	-	6	-	1
Ergili / 6	-	15	8	-
Fadıl* / 21	-	-	-	14
Gölecik / 20	-	7	-	3
Hacıahmed* / 11	-	-	-	1
Hacıali* / 19	-	14	1	4
Harab Bilâd ⁸²	1	15	-	-
İkizce / 45	-	31	-	-
İskelekçi / 4	-	5	-	1
Kabul / 96	-	73	-	17
Kabulbaba* / 21	-	1	-	2
Karaağaç* / 7	-	-	-	1
Karaağaç-ı Kebir/ 55	-	40	11	11
Karaağaç-ı Sagır/16 +1 ⁸³	-	11+55	-	1+4
Karacalar / 19	-	4	-	5
Karacaoba /16	-	26	-	-
Karakenise* / 7	-	-	-	-
Karaköy* / 61	-	13	-	11
Karaoğlan* / 73	-	67	5	25
Karasu / 12	-	19	11	4
Karayani / 7	-	17	-	5
Karyağmaz* / 49	-	-	1	11
Keçiler / 25	-	5	-	3
Kelesen	-	21	2	6
Kemberbend / 39	-	37	-	1
Keşlik / 24	-	19	1	6
Kıranlar / 26	-	5	-	-
Kızılelma-i Atik*/13	-	-	-	10
Kızılelma-i Cedit*/9	-	-	-	9
Kızıllar ⁸⁴	-	6	3	6
Kirmikir / 113+1	-	25	2	-
Klemenye / 13	-	7	-	3
Köleler / 22	-	5	2	12
Kömürcü* / 7	-	2	-	1
Kösehoroz* / 42	-	4	-	2
Köseresul / 14	-	11	2	-
Kulakpınarı / 18	-	3	-	-
Kurşunlu / 88	-	3	-	34
Mahbubeler / 7	-	10	2	2
Makri / 10	-	13	-	1
Melde / 18	-	10	10	2

⁸¹ Sabık Vidin Eyaleti müşiri Hataylı Hüseyin Paşa Hazretlerinin Mihaliç Kazası'nda mutasarrıf olduğu Doğancı Çiftlikâtı.

⁸² Çiftlik.

⁸³ Hataylı Hüseyin Paşa'ya ait çiftlik.

⁸⁴ Çiftlik.

Melik* / 51	-	13	-	15
Mıncılar / 19	-	-	-	8
Mineyiz / 55	-	21	1	5
Nıfs-ı Ayas / 25	-	23	-	4
Oda* / 21	-	1	-	14
Odaesemeni / 10	-	6	-	-
Onaç* / 21	-	-	-	13
Sığırcı / 16	-	11	-	5
Subaşı / 75	-	19	-	1
Suğla / 37	-	22	-	7
Şahin / 9	-	3	-	9
Şapçı* / 13	-	-	-	9
Şehriman* / 21	-	-	-	10
Tirecik ⁸⁵	-	15	-	1
Tophisar / 16	-	36	-	2
Ümideli / 17	-	12	1	1
Yeni / 7	-	5	-	6
Yenice / 28	-	28	-	5
Yenice* / 55	-	5	-	4
TOPLAM	1	1495	110	1004

EK-II: 1844 Senesi Temettuât Defterlerine Göre Mihaliç Kazası Mahallelerinde Bulunan At Miktarları (BO.A., ML.VRD.TMT.d, Nu: 8890, 8897, 8898, 8910, 8913, 8816, 8917, 8926, 8937, 8941, 8945, 8953)

Mahalle Adı / Hane Sayısı	Ayır	Kısrak (Döllü-Dölsüz)	Tay (Erkek-Dişi)	Beygir
Abdullahpaşa / 130	-	3	-	17
Biraboğlu / 39	-	7	-	13
Bozin / 139	-	2	-	6
Çakaloğlu / 35	-	50	-	14
Debbağlar / 81	-	5	5	16
Garibçe / 56	-	-	-	8
İmaret / 17	-	-	-	-
Runguşpaşa / 37	-	3	-	13
Sisam / 111	-	-	-	18
Tavşanlı / 118	-	5	-	25
Yenice / 100	-	5	-	9
Yitikoğlu / 117	-	6	-	37
TOPLAM	-	86	5	166

⁸⁵ Çiftlik.

EK-III: 1844 Senesi Temettuât Defterlerine Göre Kirmasti Kazası Köylerinde Bulunan At Miktarları⁸⁶

Köy Adı / Hane Sayısı	Ayğır	Kısrak (Döllu-Dölsüz)	Tay (Erkek-Dişi)	Beygir
Ada / 42	-	18	1	3
Azatlı / 44	-	42	10	3
Behram / 17	-	21	7	1
Berathı / 4	-	11	9	-
Çatallar / 4	-	6	5	1
Çeltikçi / 29	-	12	3	3
Çördük / 45	-	15	3	5
Demireli / 40	1	27	6	-
Dere-i Kebir / 49	-	17	5	7
Derecik / 25	-	4	-	-
Doğancı / 14	-	26	3	4
Dönberiz / 7	-	6	2	3
Evcikli / 28	-	29	7	2
Gerede / 4	-	6	2	-
Gönü / 8	-	14	8	1
Güllüce / 9	-	32	13	1
Haremağul ⁸⁷	-	2	-	1
İnadlar / 13	-	4	5	-
Kadı / 31	-	70	36	5
Kumkadı / 11	-	15	7	4
Karapürçek / 28	-	25	12	5
Kavaklı / 43	-	60	24	3
Kayıkçı / 18	-	6	3	2
Kepsud ⁸⁸	-	10	8	1
Mudam / 24	-	23	8	2
Nıfs-ı Ayas / 17	-	22	9	4
Paşalar / 23	-	6	-	2
Sarıbey / 13	-	21	14	-
Sünlük / 27	-	-	-	2
Tepecik / 45+1	-	84+15	75	8+1
Torumtay / 13	-	19	19	5
Uzgur ⁸⁹	1	5	3	2
Üçbeyli / 28	-	28	7	2
Yamanlı / 7	-	11	9	1
Yaveyli / 13	-	23	13	2
Yumurcaklı / 16	-	18	4	3
TOPLAM	2	743	340	89

⁸⁶ BOA., *ML. VRD. TMT. d.*, Nu: 8512, 8478, 8508, 8507, 8484, 8479, 8502, 8516, 8494, 8509, 8489, 8492, 8504, 8515, 8510, 8520, 8496, 8491, 8499, 8495, 8483, 8503, 8497, 8481, 8511, 8486, 8485, 8517, 8519, 8487, 8480, 8493, 8505, 8488.

⁸⁷ Çiftlik.

⁸⁸ Çiftlik.

⁸⁹ Çiftlik.

EK-IV: 1844 Senesi Temettuât Defterlerine Göre Kırmastî Kaşası Mahallelerinde Bulunan At Miktarları⁹⁰

Mahalle Adı / Hane Sayısı	Aygr	Kısrak (Döllü-Dölsüz)	Tay (Erkek-Diş)	Beygir
Ateri / 30	-	4	2	7
Hamzabey / 13	-	2	-	11
Lâlaşahin / 48	-	18	7	29
Şeyhmüftü / 155	-	56	22	32
Züferbey / 67	-	34	14	9
TOPLAM	-	114	45	88

⁹⁰ BOA., *ML.VRD.TMT.d.*, Nu:8482, 8490, 8500, 8501, 8513, 8514, 8518.